

אריה בן-טוב

„קפריסין גם היא ארץ ישראל“

„גירוש קפריסין“ — 1946-1949, העפלה, המחנות וחברת המעפילים
מאת דוד שערי
בהוצאת הספריה הציונית ע"י ההסתדרות הציונית העולמית, ירושלים
תשמ"א-1981

מעפיל קפריסין משנת 1946 המנסה לכתוב אחרי 35 שנה על ספרו של דוד שערי „גירוש קפריסין“, הייב להזכיר עצמו עוד בראשית הכתיבה, שמא ייכשל בסובייקטיביות יתירה. המאורעות ארעו בתקופה הנראית היום כפרה-היסטורית בכל הנוגע למצבה של מדינת ישראל, והעלילה התרחשה במחנות שנראו לאדם שניצל מהגיהנום הנאצי, ממש כגן-עדן. הסטרוקטורה הפנימית של המחנות, המוצגת בכשרון רב על-ידי המחבר, שהיה שליח במחנות ובינתיים הפך להיסטוריון-חוקר, רחוקה מאד מהמושגים הרווחים כיום בישראל, והיא נראית כאנכרוניזם לקורא הממוצע, ולא רוקא לאקדמאי — חוקר תולדות הישוב.

תיאור מאבקם של המעפילים לעליה, המתבצעת בעזרת שליחי הישוב, השמחה בהגיעם לחופי הארץ מבלי להתגלות, ואם נתגלו, תיאור ההתנגדות — הסמלית לרוב (שאף היא עלתה בקרבנות ממש), כל זה ייראה בוודאי היום ליוצאים את ברית המועצות, הנושרים ב-80% ביונה, או לניצולי השואה שהתיישבו בגולת אירופה או בארה"ב, כחזון מפלאנטה אחרת. ייתכן כי גם הצעירים ילידי הארץ, היורדים ממנה ב-1981, יתקשו לתפוס את הפרדוקס המתקבל מהשוואה בין המאבק לחדור לחופי ארץ-ישראל השמורים היטב על-ידי צבא של רבבות חיילי בריטניה הגדולה לפני 35 שנה, לבין התופעה כיום, בה עוזבים את הארץ לרוב כאלה, שלא נתנסו במאבק הזה (ואולי יש מקום למחקר רציני שיקבע למה בכל זאת אחוז היורדים מ„עליית קפריסין“ הוא אפסי בהשוואה לאחוז היורדים מבין אלה שגדלו בארץ ולא „טעמו“ את הטעם המר-המתוק של מאבק המעפילים). במונח זה יתרום הספר, ללא ספק, להתעוררות המחשבה ולהעמקת הדיכוח על מה שהיה לפני 35 שנה, ועל מה שקורה כיום.

דוד שערי מציין בפתח דבריו, כי „שורשיו של חיבור זה בנסיון אישי, השלמתו במחקר היסטורי“. חו בעצם נקודת המוצא שלי בבואי לסקור את הספר. הייתי בין ראשוני המעפילים שהגיעו לקפריסין ועזבתיה באפריל 1947 —

לאחר 6—7 חדשי שהייה, בתקופה הראשונה של המחנות. דוד שערי היה „אחד מ-350 הארצישראלים שעשו במחנות בתפקידי סער, חינוך והדרכה” כדבריו, ואני מוסיף „שליחי התנועות” שבאו במידה מכרעת להתדיר גם את „אווירת ארץ-ישראל המפולגת” לתוך מחנות קפריסין. וייתכן, אפוא, כי סקירת על הספר תהיה מלווה בראיה אישית של מעפיל, שהיה מדריך, ואחראי למאות ניצולי-השואה שנאספו בערי אירופה השונות והובלו ארצה דרך פולין, צ'כיה, אוסטריה, איטליה, קיבוצי-העפלה ומחנות-פליטים ואשר עבודם היציאה מגיא-המוות היתה היסתרות, ואושרם הגדול היה להגיע לחופי הארץ, לחיות את הרגע בו ידאו את האדמה הקדושה, וכן להיות מגורשים ממנה ולחכות במחנה-מעבר בקפריסין, שהיה עבורנו עוד תחנה אחת בדרך לארץ-ישראל. מקפריסין אין דרך חזרה לגולה — ואם כי במחנות קפריסין היו גדרות תייל וחיילים בריטיים שמרו עליהם, איש לא „ראה” את גדרות התייל האיש לא התייחס לבריטים. המחשבה היתה נתונה למה שיקרה בעוד זמן קצר על אדמת המולדת, אותה כבר ראינו ואותה בקרוב נראה שוב ואולי נאהב אותה יותר, כי המאבק עליה אינו קל כלל ועיקר. מתוך גישה זו נבדוק את הספר הגדול על „גירוש קפריסין”.

הקדמתה של גולדה מאיר ז"ל

ברברי הקדמתה לספר, אותו כתבה כשנה לפני פטירתה, מביאה גולדה מאיר מסמך היסטורי חשוב בו היא מאשימה את ממשלת הלייבור באנגליה על יחסה העוין לעם ישראל מאז פרסום הספר הלבן — ובסארקאזם חד מציינת כי „חילות היבשה, הים והאוויר של ממשלת בריטניה, ניצלו את הנסיון שרכשו במלחמה בנאצים וגרוריהם כדי להכות „באויב החדש של האימפריה הבריטית, הלא הוא הפליט היהודי”. גולדה מאיר מתארת את הקמת המוסד לעליה ב' בקיץ 1945, מיד לאחר גמר מלחמת העולם השנייה, שפרש רשת יעילה באירופה ואף בארצות הברית לדכישת ספינות לשם העלאת ניצולי-השואה ממערב אירופה וממזרח. תקופה מפוארת זו, אותה יש להזכיר וללמוד, היא הרי נקודת האור שהקדינה ולכרה את שרידי הפליטה וקרבה אותם לישוב היהודי בארץ. גולדה מאיר מתארת את פעולותיה להעלאת מעפילי קפריסין ואת המשא-ומתן שניהלה עם המעפילים עצמם בקפריסין בדבר התור לעליה, והיא מסכמת את דבריה בציינה, „כי מחנות קפריסין היו מאגר של כוח נוסף למדינה שברדד, לקראת ימים יבואו”, ועל כך יעידו הגופלים הרבים במלחמת השחרור מבין אלה שהגיעו הישיר מקפריסין.

מבנה הספר: הספר מחולק לשערים וכל שער מחולק לפרקים. נוספו על כך דברי הקדמה של גולדה מאיר ז"ל וכן דברי סיכום. כיאה למחקר היסטורי צודפו לספר 17 נספחים שאפשר לראותם כמסמכים היסטוריים, ארגוניים וסטטיסטיים וכן תמונות, וכמקובל מקורות וביבליוגרפיה ואף מפתח לכל שם המופיע ומצוטט בספר.

בשער הראשון מתאר דוד שערי את הרקע ההיסטורי-פוליטי של המאבק לעליה בימי מלחמת העולם השנייה.

בשער השני מתוארים ההעפלה והגירושים. יש לבדוק במיוחד על התיאור המדויק של כל אחת מ-39 הספינות שהוגלו לקפריסין — ובפעם הראשונה אף מובאים לידעת-הכל שמות אנשי הפליטים שליוו ופקדו על הספינות. רשימה

מיוחדת שבסוף הספר מקילה על התמצאות מהירה, ונדמה לי כי זהו פרסום רשמי מפורט של תאריכי היציאה של כל ספינה מחוף אירופי כלשהו, על המספר והדרכה של המעפילים שבה.

לי אישית נראה קטע זה כבעל חשיבות מכרעת, כי עד כה לא הובא הדבר בכהירות ודיוק כה רב לידיעת הכלל ובמיוחד לדוד הצעיר בארץ. בשער זה 8 פרקים ומעניין במיוחד תיאור ארגון ההעפלה, לכידת הספינות ודרכי ההתנגדות לגירוש.

השער השלישי מטפל בסטרוקטורה הפנימית של מחנות המעפילים בקפריסין, מחנות החורף והקיץ: תנאי מגורים ותזונה. כאן מובאים הפרטים על הדרך בה הוחזרו המעפילים ארצה, מסוף 1946 עד 15.5.1948, והסיבות שגדמו לכך, כי עוד זמן רב יחסית לאחר הקמת המדינה, וכששערי הארץ כבר נפתחו לרווחה, עדיין נשארו אלפי מעפילים במחנות שלא יכלו להגיע ארצה. לפרסום זה יהיה זה רב והוא יעודר ויכתח על הסיבות לכשלון הבאתו המהירה של כוח צעיד דב לארץ-ישראל. לפדק זה קשור גם הדו"ח על משלחת הגיוס של צה"ל שיצאה ב-25.5.48 לפי הוראות בן-גוריון למחנות קפריסין זמן קצר לאחר הקמת המדינה שתפקידיה הוגדרו כדלהלן:

א. המשלחת תגייס את כל היהודים בקפריסין המתאימים לשירות צבאי, תארגן אותם ותדאג להבאתם המיידית לארץ-ישראל.

ב. המשלחת תגייס כל יהודי או יהודיה היכולים למלא תפקיד בשירותים החיוניים למאמץ המלחמתי של העם היהודי.

ג. המשלחת היא הסמכות העליונה בכל הנוגע לסדרי הגיוס וקביעת זכות הבכורה לעליה של המגויסים.

בראש המשלחת עמד המשורר אהרון זאב ז"ל שהכדתי עוד ב-1946, כאשר פעל בקפריסין בארגון פעולות התרבות, והוא עורר בנו אהבה רבה לארץ ישראל. בעת שליחותו השנייה עם משלחת הגיוס היה כבר פעיל במחת"ד — הוא שדות התרבות של צה"ל, ועם עלייתי הצטרפתי אליו גם אני, בעידודו, ושמשתי בעת מלחמת השחרור כקצין-תרבות בגדוד 32.

בשער הרביעי, "חירות בתוך עבדות" מנתח דוד שערי בעיות חברתיות ומתעכב במיוחד על הגודמים המפרידים שפעלו במקום, וכוונתי לתנועות השונות. בפרקים אלה מצויה סטטיסטיקה בדבר גדלן של התנועות, בהשוואה עם ממדיהן בישראל, ופרטים על מאבקים של השליחים להכנת עתודות פוליטיות לקיבוציהם ומפלגותיהם בישראל.

מחקרים על רקעם של ניצולי השואה

בפרקים שונים של הספר נעשה ניסיון היסטורי מענין להבהיר את אשד קרה במחנות העקודים לאחר המלחמה. ידעים לנו הנסיונות הבריטיים לתאד את התנועה הסטיכית של ניצולי-השואה לעלות לארץ-ישראל כתוצאה של ארגון עולמי יהודי, ארגון כפייתי שמטרתו היתה, "להעלות על הפדק את בעיית היהודים הציננות". ועל כך נכתב רבות בספריהם של — Martin Gilbert — Exile — and Return; Nicolas Bethel — The Palestine Triangle.

דוד שערי מאמץ בנידון זה את מסקנתו של פרופ' יהודה באואר, הדאוויה לחשומת לבם של מעפילי קפריסין ושל דור המדינה כאחד:

„הארץ בדמות חייליה ושליחיה לא מצאה את הדרך אל שרדי היהדות הלוחמת במזרח אירופה. לא תעמולה ציונית שמקורה בארץ, היא שהגיעה יהודים כפי שאגליה טענה לאחד מכן, לצאת מפולין ומליטא ולפתח בתנועה לעבר חופי הארץ — ארץ-ישראל. פרטיונים וחברי תנועות-נוער, ניצולי-השואה, הם שמצאו את דרכם אל הארץ-ישראלים ברומניה ובאיטליה בכוחות עצמם: מניעתם היו לקח העבר והנסיון של שנות המלחמה (הרגשה שלי א.ב.). מצויות בספר הערכות מענינות בדבר מצבם הרגשי, חוסנם ובריאותם הנפשית של הפליטים היהודים במחנות. שערי מצטט מהדור"ח של הפסיכולוג פישל שניאודסון משנת 1948: „השואה לא דיכאה ולא גיוונה את אנשי שארית הפליטה, אלא עוררה אצלם כוחות מגן שחסנו אותם נגד הזעזועים העל-אנושיים“.

אבא קובנר מצוטט באותו ענין בטפר הוא אומר: „מתהומות הנסיון של השואה, צמחה בקרב העילית הדקה שבקרב שארית-הפליטה גישה משותפת בראיית הגודל היהודי בקרב האומות. ראייתה החברתית מקדה את הכל בעם היהודי וביהדות, שהיו עתה לתוכן נפשי ולטעם הקיום כאחד. בהיותם מונעים ע"י אי-שקט פנימי וחודרים חרדה גדולה לעתיד העם, הטיפו פעילי שארית-הפליטה לאחדות המהנה הציוני ואיחודו. (הרגשה שלי — א.ב.) ויזמו מסגרות ציבוריות שנועדו להבליט את והותה הרוחנית הייחודית של שארית הפליטה“ (ראה: תנועתנו שהקימה בפולין את ה„איחוד“, ואת „נחם“ בגרמניה — א.ב.). אך מטגרות אלה, לדברי דוד שערי, תורגמו ע"י שליחי התנועות הארץ-ישראליות והיילי הבריגדה למטבע פוליטי-מפלגתי אקטואלי. הוא מוטיף כי „בקיץ 1946, תוך פחות משנה לאחר גמר המלחמה, כבר בא הקץ למסגרות ייחודיות אלה („האיחוד“ הפך ל„איחוד הנוער הציוני-עקיבא“) ובקרב שארית-הפליטה קמו לתחיה כמעט כל התנועות והמפלגות שבישוב. ואכן, למחנות הגירוש בקפריסין ולארץ-ישראל כבר נסעו אנשי שארית-הפליטה, איש על מחנהו ואיש על דגל תנועתו, פרט לכמה קבוצות חדיגות“. ואין לנו אלא לברך על העלאת פרשה זו לדין מחדש.

הסוכנות היהודית, הישוב בארץ והחלטת הגירוש לקפריסין

בפרק על הודעת ממשלת בריטניה על גירוש המעפילים לקפריסין, מתאר דוד שערי ואומר כי „תגובתה של הנהלת הסוכנות היהודית היתה מנוסחת בלשון מאופקת, ואין בה שום דמו לתגובה מעשית של התנועה הציונית הישוב על הגזירה“; ובפרק אחר הוא מציין כי „במשלוח הראשון של אטפקה שהועבר למעפילים בנמל חיפה, הודיע האחראי להורדת המעפילים, דוד נמרי, המכונה „חפשי“, על הגירוש הצפוי והודה למעפילים להתנגד להעברה לאניות בריטיות, וכדי לעודד את המעפילים הוטיף שגם חיפה העברית נערכת להתנגדות. במקביל הפציד במוסד לעליה ב' לשכנע את אנשי „פדיץ“ (משה סנה) כי במקרה של גירוש אין מנוס מתגובה: „זה לא צריך להסתיים בצעקות וקללות, אלא במעשים. יש לתת הוראות למנהלים בחיפה לא לעשות הכנות צמחוניות. אם יגורשו בלי הגבה, לא ניבקה לעולם“ (שדר מיום 12.8.46). אך למרות הציפיות לא באה תגובה נמרצת מצד הישוב.

ה ת מ ו נ ו ת

מענינת סדרת התמונות שצורפה לספר, ובראשן מפת קפריסין עם ציון המחנות,

ואחרות המתארות את הכניסה למחנות; גדרות תייל המזכירות את מחנות המוות (אך מה רב ההבדל), והמיסדרים והמצעדים של תנועות נוער במחנות, המזכירים לנו שוב כי „קפריסין היא גם ארץ ישראל” — וכן סיסמאות המחאה, כגון: „בוז לבווין — יורש היטלר”... כ”כ תמונות של מזכירות התנועות השונות, מהווי המחנות, לימודים, פעולות רישום; המגינים; אימונים ברוכה לנשים וגברים ואימוני קפ”פ; פלוגות בית”ר, „הנוער הציוני”; תמונתו של יצחק אהרונוביץ „אייק” כרב-חובלה של „עצמאות”; ובסוף — ביקורה של גולדה מאיר (הנראית כה צעירה) במחנות בקפריסין וסגירת המחנות בפברואר 1949 — עם סיום הפעולות הצבאיות במלחמת השחרור. גם תכניות של מבנה המחנות, עלונים, כרזים, תוראות-מטה של „המוסד” — כל אלה מתפרסמים בספר. סך הכל מענין, חי ומוזכר כה רבות. צר המקום להעלות את הפרטים הרבים והמענינים שבספר מיחד זה.

תנועות „הנוער הציוני”

מאמץ ניכר נעשה בספר לשמור על האובייקטיביות, ולכן לא התעכב המחבר במיוחד על תיאור הפעולות המוצלחות מאד שנעשו ע”י „איחוד הנוער הציוני עקיבא”. היתה זו, כפי שציין המחבר, אחת מהגדולות שבתנועות, ופעילה מאד. בפרק על „הנוער הציוני” והעובד הציוני, מזכיר המחבר את ראשי המפעילים, ומן הראוי להזכיר כאן את אלה שאינם יותר אתנו: דוד שיבר ז”ל, השליח דוד צימנד ז”ל, אבנר קלרר (זכאי) ז”ל, חבר תל-יצחק, יוסף וסרציהער (גבעון) ז”ל ואריה דונושטוק (ורדי) ז”ל. מדהים איזו קבוצה גדולה של צעירים יחסית כבר אינה אתנו, אלה אשר „נשרפו” ממש בעבודתם הציבורית. אנו מציינים לעתים תכופות את חלקנו בפעולות התרבות והארגון הרחבות במחנה, בארגון התעסוקה ובהקמת „האוניברסיטה העממית”, הדובר שהרשים את כולם: ממדיה של התנועה. על כך אומר דוד שערי: „כאן במחנות המפעילים של קפריסין, למדנו אנחנו שליחי „הנוער הציוני” שהיינו רגילים בארץ לפגישות מצומצמות, להופיע באסיפות של מאות ושל אלפים.” נזכר אני כיצד ברכתי בשם אלפי מפעילים את המשלחת הארצישראלית שהגיעה לקפריסין בראשותו של גיורא יוספטל ז”ל. זכרונות אלה ילנו בוודאי אותנו לאורך כל חיינו, והקשר שיצרנו לא ינותק.

במאמר המסכם מגסה דוד שערי להביא פרטים על מתקרים שעשו בדבר מהותם של מחנות המעצר בקפריסין וצחק הוא בקביעתו שלא היה מקום — בהקשר למחנות קפריסין — לשימוש במושג „מחנות-ריכוז” (כנראה שכותבי המאמרים בעתונות לא ראו מחנה-ריכוז בחייהם...).

„אין ספק — אומר שערי, „כי למעצרים של ניצולי השואה בקפריסין היה אפקט מצטבר, אך עם זאת לא הותירו בהם מחנות קפריסין משקע בין גפשי ובין גופני, שפגם ביכולתם של המפעילים להשתלב אחר-כך בחיי הישוב בארץ”. דבר זה גבע בין היתר, משהותם הקצרה יחסית של המפעילים בקפריסין, וכן מן העובדה כי בדרך כלל היו המפעילים בעלי תודעה ברורה יותר משאר העקורים שחרו אחר חוף מבטחים כלשהו, ולא דוקא ביקשו להגיע לארץ-ישראל”.

שמענו עליך עוד בקפריסין

נזכר אני כי עם בואי לארץ שמעתי את האמרה „שמענו עליך עוד בקפריסין“.
ואכן קפריסין לא היתה גלות — זו היתה תחנת-מעבר קצרה יחסית בדרך הארוכה
לארץ-ישראל. לפנינו ספר מקיף, מעמיק, המטפל בבעיית מחנות-קפריסין על כל
היקפה, ואף כי אין זה ספר השייך לסוג הסיפורת, הוא נקרא בקלות ובענין רב,
ואודה ולא אבוש, הייתי מעפיל פעיל בקפריסין, אך רבות למדתי מספר זה,
על אשר ארע בתוך המחנה גם בתקופת שהותי שם — ובמיוחד על השנתיים
שלאחר עלייתי ארצה. בטוחני שכל אחד ממעפילי קפריסין, ימצא ענין רב
בספר זה.

אם יגיע דבר הספר ותוכנו לידיעת מעפילי קפריסין, ניצולי השואה — דיינו;
אך אם יגיע גם לידיעת הדור הצעיר במדינה — אין ספק כי יעורר ויכוח, יעלה
מחשבות השוואתיות על תנאי המאבק לעליה, ועל כוחו הנפשי של ציבור שקט
ודומם ומסור למדינה, אותו היוו מעפילי קפריסין — הרי השיג הספר את יעדו.

מ ש ו א ה

קובץ שנתי לתודעת השואה והגבורה

כרך ט'

משואה יד לחברי תנועות הנוער הציוניות בשואה ובמרי

תליצחק — תל-אביב, ניסן תשמ"א — אפריל 1981